

ըաքանչիւր աշակերտ, համբալ, տգէտ և անուս իւր անունը տպագրուած տեսնելու տենչով վառուած, առնում այս տեղից և այն տեղից արտագրում կամ աղճատում և լոյս է ընծայում: Ափսոս թուղթ, ափսոս գրաշարի աշխատանք: Անմահ Խորենացին սրապիսեաց մասին է ասել, թէ «աշակերտք հեղգ առ ի յուսումն և փոյթ առ ի վարդապետեր»:

Մի այսպիսի ողորմելի մրոտուածք ևս մի օրիորդի անուն է կրում, խղճուկը բարի կամք է ունեցել, բայց զուրկ է եղել կարողութիւնից: Այդ ազնիւ օրիորդը արտագրել է մեր սովորական երգուող ոտանաւորներն և մի ժողովածու է կազմել, Աստուած գիտէ, թէ քանիցս մեղանչելով անպարտ հեղինակների դէմ. միակ նախադասութիւնը, որ ինքն է կազմել, գտնուում է գրքուկի ճակատին. «Возвращаю» մի մասը Ախալքալակի երկրաշարժից վնասուածներին, օգուտ բառի սկզբնական ձևը չը գիտենալ և մի ամբողջ գէրք հրատարակել. ահա մի գործ, որ կը պսակուէր արժանապէս, եթէ հրատարակուած լինէր հայերէն գրքերի հրատարակութեան ընկերութեան ձեռքով:

Ն. Գ.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍՏՈՒԵՐԸ.

Պէնատիոս Լոյօլա. նրա կեանքը եւ հասարակական գործունէութիւնը. (պատկերով) կազմեց Լեւոն Մ.-Առ. Թիֆլիս. տպ. Ռոսինեսանցի. 1899. երես. 121: Դիմն է 30 կ:

Թէ կեանքի և թէ հասարակական գործօնների ուսումնասիրութիւնը պէտք է երկու կողմից յառաջ ընթանայ, որ ժողովուրդը կարողանայ ապահով գաղափար կազմել ճշմարտութեան մասին: Լոկ դրական ուսումնասիրութիւնը բաւարար չէ, քանի որ համեմատութեան միջոց չէ տալիս, գիտակցական չէ

դարձնում և բացասականի երևալով տատանում է, վասն զի բացասականը իւր նորութեամբ զբաւում է տկար մտքերը: Այդպէս և լոկ բացասականի ուսումնասիրութիւնը ոչինչ չէ տալիս, աւերում է եղածը և իւր հետևողներին ձգում է մերկածուփ ծովի պատահական և փոփոխական ալիքների մէջ: Բացասական հայեացքներով մարդը բռնկւում է ապրում, չունի անցեալ և չունի ապագայ, ներկան էլ նորա համար մի անհրաժեշտ խաղ է, որի մէջ ինքն էլ մի խաղալիք է: Իսկ բացասականին անձանօթ դրական մարդը հեռու է գործունէութիւնից ու կենդանի ընթացքից և աշխարհի ընդհարումների մէջ անպատրաստ է ոչ միայն կռուելու, այլ և անձնապաշտպան լինելու և յարձակման դիմանալու համար: Իրականն այն ժամանակ է զօրեղ ու գործօն, երբ ծանօթ ու կշռած է բացասականի էութիւնն ու ոյժը, մանաւանդ որ չկայ լոյս առանց ստուերի:

Մարդկային կեանքի հզօր գործօնն ու ղեկավարը, լուսաւորողն ու կենդանացնողը քրիստոնէութիւնն է, որ որտեղ մտաւ, հզօրապէս կենդանագործեց: Արևմտեան Աւրոպան քաղաքակրթութեան դրօշակը բարձրացրեց և տիեզերական պատմութեան մէջ յառաջընթաց եղաւ դարեր շարունակ քրիստոնէութեան շողերի տակ, մինչդեռ այդ շողերից դուրս բացի մեռելութիւնից կամ անբան կեանքից ոչինչ չկարողացաւ ցոյց տալ հեթանոս աշխարհը: Հռովմը հեթանոսութեան դադարեցնակէտին հասնելուց յետոյ իւր անկումից ազատուեց քրիստոնէութեամբ, դժբախտաբար քրիստոնեայ Հռովմը մեծապէս գործելով արևմուտքում ու զօրանալով՝ չկարողացաւ թափ տալ իւրեանից հեթանոսական մոլորոտ յիշատակները:

Դարերի ընթացքում նա չկարողացաւ, բայց և չկամեցաւ հեռանալ այդ յիշատակներից և գնալով ու գնալով մինչև ուղեղն ու ծովը թարթափուեց հեթանոսական խաւարով: Դար չանցաւ, տասնեակ տարիներ անգամ չանցան, որ աշխարհը մի նոր ստուեր, մի նոր մէզ ու մառախուղ չտեսնէր աւերացած այդ կոշումը կորցրածների վերայ:

Հեռու կերթայինք՝ եթէ այդ ամենը նկարագրէինք, սակայն դոցա մէջ բարոյականութեան ստուերը ճանաչելով կարելի է բաւականաչափ ծանօթանալ այդ անկման: Ինքուիդիցիտան և եզուիթութիւնը Հռովմի աջ ու ձախ թևերն են: Սրբ Լատերանի 1215 ի և Տուլուզի 1229 թուի ժողովները հաւատաքնական

որոշումներ կայացրին, Գրիգոր Թ. պապը 1232 թուին հիմնեց հաւատաքննութեան ատեանը, որ կազմակերպուելով Սպանիայում ավերեց ու կենդանութիւնից զրկեց այդ հզօր երկիրը: Այն՝ ինչ որ չկարողացաւ կամ ոչ ամենուրեք կարողացաւ անել ինքուիդիցիան, յանձն առաւ եզուիթութիւնը: Ահա այս եզուիթութեան ծագումն ու պատմութիւնն է տալիս պ. Մ.-Ադ.

Որքան ինչ յայտնի է՝ հաւատաքննութեան վրայ հայերէն երկու գիրք ունինք՝ Գաղտնիք հաւատաքննութեան. թարգ. Գաղիերէնից Կ. Իւթիւճեան, խմբ. Մասիս լրագրի. Կ. Պօլիս 1874. և Ինկվիզիցիայ թարգմ. Յակոբ Կարինեանցի ու Միքայէլ Պատկանեանցի. երկու հատոր. Տիփլիս 1853. երկուսն էլ նշանաւոր հեղինակների գործ: Իսկ եզուիթութեան մասին միայն մի գիրք գիտենք՝ Ճիզվիթն. թարգմ. Գաղիերէնից. Յ. Աթարեան. Կ Պօլիս, որ տեսած չենք: Կ. Մ. Ադ. ի հրատարակածը պէտք է լրացնէ Հայոց գրականութեան մէջ մի պակաս: Թէ ինչքան անհրաժեշտ է այդ պակասը լրացնել, այդ նկատելի կլինի՝ եթէ չմոռանանք, որ եզուիթները քանի դնում այնքան զօրանում են և այժմ գիտնականների մէջ ոչ թէ եզուիթութիւնն է ինքն ըստ ինքեան միակ զբաղեցնողը, այլ մանաւանդ այն հարցը՝ թէ այժմեան Հռովմէական եկեղեցին որքան չէ եզուիթական, կամ այն որոշումը, որ «Հռովմէական» ու եզուիթական» նոյնանիշ բառեր են: Դոքա այնպէս ձուլուել են իրար հետ ու մակարդուել, որ Կղեմէս ԺԴ. իւր «անսխալական» բուլլայով անգամ չկարողացաւ ոչնչացնել եզուիթների օրդենները, այլ մինչև անգամ Հռովմէական ուրիշ վանքերն էլ հետզհետէ կերպարանափոխուեցան այդ օրդենի ստուերի պատկերով: Զուր չէ ասել եզուիթների գետներալ Ֆրանց Բորճիան, իբրև յաւիտենական սկզբունք եզուիթներին.

„Իբրև գառներ ներս սպրդուեցանք.

Իբրև գայլեր կառավարելու ենք.

Իբրև շների մեզ դուրս կքչեն.

Իբրև արծիւներ նորից յետ կդառնանք»:

Քանի որ հայերէն ոչինչ չունինք եզուիթութեան մասին գրուած, զարմացանք՝ երբ գրքի վերջում կարդացինք՝ «Թիֆլիզի Հայոց հրատարակչական Լնկերութիւնից մերժուած»: Զենք կարծում որ Թերութեանց համար լինի այս գիրքը մերժուած, վասն զի կարելի պէտք է լինէր առաջարկելու կազմողին՝ լրա-

ցնել նկատուած պակասները և նորից ներկայացնել ընկերութեան: Զինի՞ թէ նոր սկզբունքներով են առաջնորդուած բացասական կեանքի այդ պրահպանողականները:

Պ. Մ.-Ադ. Ի այսպիսիքը ութը գլուխ ունի և գրեթէ ամբողջապէս կենսագրական է: Միմիայն մի գլուխն է՝ ճշգրտութեան կարգի կանոնադրութիւնը՝ 82—102 երես. այսինքն ընդամենը 21 երես: Մնացած գլուխներն են 1. Լօպէց դէ Ռեկալիդէ աղնուականը 2. հոգեւոր թափառական ասպետը 3. Լոյօլան քարոյիչ. 4. Պօղոս Գ. պապը և իւր կարգիները. 5. Յիսուսեան ընկերութեան հիմնուիլը. 6. գեներալ Իգնատիոս Լոյօլա. 7. Նշուիթները Ռուսաստանում:

Որքան էլ բաւական մեանք գրուածքից և շնորհակալ լինինք կաղմողին իւր այս աշխատանքի համար, այնու հանդերձ պէտք է նկատենք՝ որ գիրքը թերատ է: Մենք չենք կարող պահանջել, որ պ. Մ.-Ադ. ը եզուիթական օրդենի գաղտնի կարգերը և սկզբունքները յատաջ բերէր, որոնք գրեթէ բոլոր նոր լեզուներով հրատարակուած կան. բայց մենք կարող կլինինք ցուելու, որ պակաս է գրքի մի երկրորդ մաս: Միմիայն Լոյօլայի կենսագրութիւնը շատ ու շատ քիչ բարոյական օրինակ կարող է տալ—իբրև կամքի տէր մարդ—սակայն նորա ուղղութեան անբարոյական ընթացքը չի կարող թոյլ տալ, որ նա մինչև անգամ լուի յիշելի մի օրինակ դառնայ: Ապա ուրեմն անհրաժեշտ էր եզուիթական օրդենի գոնէ հիմնական այն գործիքի վարդապետութիւնը և գործնական վարպետութիւնը պատկերացնել, որ իւր հակակրեւի ազդեցութեամբ կրթիչ լինի զգուշութեան, այլ և հակառակ կողմից ճշմարտութիւնը փայլի: Նշուիթների եկեղեցական և քաղաքական գործունէութիւնը, քարոզութիւնը, նոցա ոյժը Հռովմ եկեղեցում, կրօնական վարդապետութիւնը, դիտութիւնը, դպրոցների ուսուցումը և դաստիարակութիւնը և մանկավարժութիւնը և այլն, պէտք է անպատճառ տեղ բռնէին մի այդպիսի գրքում, որ պէտք է լիակատար ծանօթութիւն տայ դոցա մասին ընթերցողին և ոչ թէ մի քանի գրքերի մէջ՝ որոնք չկան՝ լրացուցիչ լինի: Այդ նպատակի համար պ. Մ.-Ադ. ը կարող էր առատապէս օգտուել ռուս գրականութիւնից, նորերս էլ Պավլենկովը հրատարակեց «Հուրբեր Նշուիթները»: Մի լրացուցիչ մաս, ուշ չէ, կարելի է նաև իբրև յերկրորդ մաս հրատարակել:

Տեղի սղութիւնը և մատենախօսական նեղ շրջանակը չեն թոյլ տալիս բովանդակութեան վրայ մանրամասն խօսելու. ասինք միայն, որ բաւական վաւիւրուն լեզուով է գրուած: Կազմողը գործ է ածում անխտիր «Յիսողւսեան» և «Նզուկտեան» կոչումները. սակայն առաջինը երբէք չպէտք է գործածել, ինչպէս ժողովուրդը իւր հեղինակութեամբ արդէն ձևակերպել է: Քանի որ այդ կարգը Յիսուսի անունից շատ ու շատ հեռու է իւր արժանիքով՝ հայ ժողովուրդը իւր լեզուի օրինական ոգով անուանել է ոչ թէ իւր՝ այլ նոյն իսկ այդ կարգի սրբագործողներ լեզուով—լեզուիթ, կամ աւելի ևս դիպողապէս «Ճիզուկիթ»: Երբեմն երբեմն պատահում են և ոչ հայերէն բառեր, որոնցից դրական լեզուն պէտք է խոյս տայ, ապա թէ ոչ՝ դուրս կգայ մի խառնակ և ապագայում խորթ լեզու. կենդանի լեզուն քերականութեամբ և ճշտութեամբ պէտք է իշխէ: Ինչ կարիք կայ, զօրինակ, գրել «Թարք» (գաւակ), փաստփուսէն, փափուջի տակ (կապերտի տակ) կամ սխալ ձևեր, ինչպէս Աստծու, տիրապետել իտալական լեզուին (լեզուն), խանգարում էին յառաջ գնալուն (գնալը), խելքազօռ ու թեթևօռ լիկ տիկիններ, մտքին դրաւ (մտքում), մանաւանդ անյարմար ոճեր՝ ինչպէս շանսատակ անել, լրբեր և այլն: Դոցա պատկերի նկարագրութիւնն արդէն բաւարար հարուած կլինի, այլ ևւս ինչ կարիք կայ այդպիսի արտայայտութիւնների: Դոցա կեանքի դէպքերն ու սկզբունքները այդպիսի բառերից իմաստով շատ աւելի պարունակութիւն ունին, պէտք է միայն պատկերանան ընթերցողի առաջ:

Արտակ ՅԷՐ-Միքէլեան.

